

www.Bakhtiaries.com

تاریخ اجتماعی ایران

جلد نهم

فرقه‌های مذهبی در ایران

تألیف مرتضی راوندی

تاریخ اجتماعی ایران

(جلد نهم)

فرقه‌های مذهبی در ایران

www.Bakhtiaries.com

مرتضی راوندی

تاریخ اجتماعی ایران

جلد نهم، فرقه‌های مذهبی در ایران

شماره ثبت: ISBN 91-87528-76-2

چاپ اول: سپتامبر ۱۹۹۷

ناشر: انتشارات آرش، استکهلم

چاپ و صحافی: چاپ آرش، سوئد

ARASH FÖRLAG
Bredbyplan 23, NB
163 71 Spånga - Sweden
Tel & Fax: (46)-8-795 70 82

فهرست مطالب

- ۱۳..... معتقدات مذهبی در ایران قبل از اسلام
- ۲۵..... نمونه‌یی چند از عقاید مذهبی پیش از اسلام
- ۲۶..... سوابق و معتقدات مذهبی ملل خاورمیانه مقارن ظهور اسلام
- ۳۶..... سیر عقاید مذهبی در ایران و ممالک اسلامی
- ۵۰..... مقام و موقعیت امام به نظر پیروان مکاتب مختلف زیدیان و اهل تشیع
- ۵۷..... سرنوشت فکری و عقیدتی دیگر ملل، در عهد عباسیان
- ۷۱..... برخورد اسلام با دیگران
- ۷۶..... حدود دموکراسی در صدر اسلام
- ۸۳..... نخستین سازمان حزبی و سیاسی در ایران
- ۱۰۵..... نمونه‌یی چند از فداکاری و قدرت‌نمایی فدائیان اسماعیلی
- ۱۱۱..... افکار و روش سیاسی فرمطیان
- ۱۳۴..... مبارزات سلاطین سلجوقی با حسن صباح و جانشینان او
- ۱۴۵..... روش سیاسی و اقتصادی اسماعیلیان
- ۱۷۳..... مقام و قدرت امام به نظر شیعیان
- ۱۸۱..... مقام اسماعیلیه، در تحقیقات محققان مسلمان معاصر
- ۱۸۵..... ضمائیم: چهار نامه تاریخی از سه مرد بزرگ تاریخ
- ۱۸۶..... نامه سلطان ملک‌شاه سلجوقی به حسن صباح
- ۱۸۸..... سرگذشت حسن صباح
- ۲۱۳..... نقش روحانیان در جنگ‌های مذهبی
- ۲۱۹..... وسعت نظر بعضی از خداوندان تصوف

- تاریخچه تعصبات مذهبی در ایران..... ۲۳۰
- سیاست مذهبی مغولان..... ۲۶۳
- علل رشد تصوف و اندیشه‌های عرفانی در ایران قبل از اسلام..... ۲۸۸
- ریشه‌های مادی تصوف بعد از اسلام..... ۲۹۹
- فرقه‌های گوناگون صوفیان..... ۳۰۱
- توضیحی پیرامون معتقدات و روشها و بعضی اصطلاحات اهل تصوف..... ۳۴۸
- صوفیانی که در تنعم و بی‌نیازی می‌زیستند..... ۳۵۳
- چگونگی اجتماع عارفان..... ۳۵۶
- سیر نزولی افکار و اندیشه‌های عرفانی بعد از حمله مغول..... ۴۰۳
- رفتار صوفیان صاحب‌دل با سلاطین..... ۴۴۴
- عقاید خرافی و علل رشد و گسترش آن..... ۴۵۵
- اندیشه‌های اجتماعی و مذهبی در عهد قاجاریه..... ۴۷۴
- در پیرامون فرقهٔ مُتَبَدِّعَة باب..... ۴۷۸
- جنبشهای جدید مذهبی..... ۴۸۰
- تنی چند از سران نهضت جدید..... ۵۱۵
- معرفی تنی چند از پیروان سید محمد علی باب..... ۵۲۶
- وضع اقلیتهای مذهبی..... ۵۳۷
- تعصبات و خونریزی‌های مذهبی در اروپا..... ۵۵۴
- نگاهی به فِرَق و عقاید مذهبی در جهان..... ۵۶۰

۷۷۱.....

۱۸۱.....

۵۸۱.....

۹۸۱.....

پیشگفتار

جلد نهم تاریخ اجتماعی ایران، مربوط به فرقه‌ها و انشعاباتی است که پس از رحلت پیشوای اسلام، مخصوصاً از قرن دوم و سوم هجری به بعد در دین حنیف اسلام پدید آمده است، که از آن میان مذاهب اهل سنت و جماعت و مذاهب اهل تشیع و مذاهب گروه خوارج، پیروان فراوان، و اهمیت و اعتبار بسیار کسب کرده‌اند.

آنچه مسلم است، از روزگار قدیم طبقات مختلف المنافع جامعه بشری، بدون توجه به روح ادیان و مذاهب توحیدی، برحسب منافع اقتصادی، سیاسی و اجتماعی خویش، در ادیان و مذاهب مختلف، از جمله در دین یهود و نصارا و دین مبین اسلام تغییراتی داده و بنام خدا و رسول و پیشوایان دین، دسته‌ها، گروه‌ها و فرقه‌های جدیدی پدید آورده‌اند.

پژوهندگان و علاقه‌مندانی که جوای کشف حقیقتند، با مطالعه کتاب ملل و نحل شهرستانی و تبصرة العوام حسن رازی و دیگر منابع و کتبی که در این زمینه‌ها برشته تحریر درآمده است به گروه‌ها و فرقه‌گوناگونی که طی این ۱۳ قرن به منصه بروز و ظهور رسیده‌اند، پی خواهند برد.

حمدالله مستوفی نویسنده تاریخ گزیده می‌نویسد: اُمت اسلام به حکم حدیث نبوی: «سَتَفَرَّقُ أُمَّتِي عَلَى ثَلَاثٍ وَسَبْعِينَ فِرْقَةً، أَلْتَّاجِيَةُ مِنْهُمْ وَاحِدَةٌ، أَنَا عَلَيْهِ وَأَصْحَابِي: يَعْنِي أُمَّتٍ مِنْ بَعْدِي بِسَبْعِينَ فِرْقَةً» تقسیم می‌شوند و از میان آنها فقط یک گروه نجات می‌یابند من و یارانم در شمار رستگارانند.

در این مجلد، مؤلف به حکم و وظیفه، برای حفظ امانت و بی‌طرفی، با مراجعه

به منایع و ماخذ گوناگون، کلیه عقاید و نظریات موافق و مخالف هر یک از فرقه‌های اسلامی، و جنگها و مبارزات خونین و تعصب آمیزی که بین آنها در گرفته، بی‌کم و کاست توصیف و بیان کرده است، به این امید که خواننده حقیقت جو با مطالعه و مقایسه عقاید و نظریات گوناگون به حقایق و واقعیات پی برد و مسلمانان واقعی را از عناصر سُست عقیده و بی‌ایمان باز شناسد.

- بخاطر داشته باشیم که دانشمند معاصر ما، استاد مرتضی مطهری بارها و با صراحت با تحدید عقاید و افکار و اعمال زور برای قبولاندن مُعتقدات و ایدئولوژیهای گوناگون مخالفت ورزیده است. به نظر استاد: «هر مکتبی که به ایدئولوژی خود ایمان و اعتقاد داشته باشد ناچار باید طرفدار آزادی تفکر باشد، من اعلام می‌کنم که در رژیم جمهوری اسلامی، هیچ محدودیتی برای افکار وجود ندارد، همه باید آزاد باشند که حاصل اندیشه‌ها و تفکرات اصیلشان را عرضه کنند. ... من به جوانان و طرفداران اسلام هشدار می‌دهم که خیال نکنند راه حفظ اسلام و معتقدات مذهبی جلوگیری از ابراز عقیده دیگران است.

از اسلام فقط با یک نیرو می‌شود پاسداری کرد و آن علم است و آزادی دادن به افکار مخالف، و مواجهه صریح و روشن با آنها و الا اگر جلوی فکر را بخواهیم بگیریم، اسلام و جمهوری اسلامی را شکست داده‌ایم.

از آنجا که ماهیت این انقلاب، ماهیتی عدالت خواهانه بوده است وظیفه همگی ما این است که برای آزادیها به معنی واقعی کلمه احترام بگذاریم، زیرا اگر بنا بشود، حکومت اسلامی زمینه اختناق را بوجود بیاورد، شکست خواهد خورد.

... منظور ما، آزادی به معنای معقول آن است، هرکس باید فکر و بیان و قلمش آزاد باشد، تجربه‌های گذشته نشان داده است که هر وقت جامعه از یک نوع آزادی فکری برخوردار بوده است، این امر بضرر اسلام تمام نشده است. بلکه در نهایت، بسود اسلام بوده است.

در جامعه ما باید محیط آزاد برخورد عقاید و افکار بوجود بیاید، بطوریکه صاحبان افکار مختلف بتوانند حرفهایشان را مطرح کنند. ما هم در مقابل بتوانیم آراء و نظریات خودمان را بیان کنیم، تنها در چنین زمینه سالمی خواهد بود که اسلام هر چه بیشتر رشد می‌کند.

می‌توان مردم را مجبور کرد که چیزی نگوید و کاری نکنند، اما نمی‌توان مجبور کرد که اینگونه یا آنگونه فکر کنند. اعتقاد باید از روی دلیل و منطق باشد. از دیدگاه اسلام، آزادی و دموکراسی، محصول تکامل فکری بشری و حق مسلم انسان است، اگر در صدر اسلام در جواب کسی که می‌گفت: من خدا را قبول ندارم می‌گفتند بزنید، بکشید امروز دیگر اسلامی وجود نداشت.^۱

اکنون بی‌مناسبت نیست بدانیم، اختلافات و جنگهای مذهبی تنها در ایران و جهان اسلامی موجب بروز جنگها و اختلافات گوناگون نگردیده است، بلکه این نوع اختلافات در عالم مسیحیت با شدت بیشتری بروز و ظهور کرده است.

اختلافات مذهبی در غرب - در اروپا و در عالم مسیحیت نیز، مناسبات بین کلیسا و دولت و روابط بین کاتولیکها و پروتستانها، که هر یک مدعی بودند که مردم باید نسبت به آنها وفادار باشند مراحل مختلفی را طی کرده است.

قبلاً باید بدانیم از قرن چهارم میلادی به بعد مداخله امپراتوران در امور دینی آغاز گردید، ولی این قدرت، اندک اندک رو به نقصان گذاشت، مخصوصاً هنگامی که امپراتوری روم شرقی تجزیه گردید قدرت دولت در کلیسا انحطاط یافت، در اروپای غربی، بعد از سال ۴۰۰ میلادی، با استقرار اصول فئودالیسم، چون دولت مرکزی وجود نداشت، قدرت روحانی که مرکز در شهر تاریخی «رُم» بود. برای خود در اداره امور دینی شایستگی و اولویت قائل بود. پس از حمله قبایل وحشی به اروپا دستگاه پاپ، قدرت و نفوذ فراوان کسب کرد، ولی با گذشت زمان و پیدایش تمرکز نسبی، و رشد افکار عمومی، قدرتهای سیاسی نیرومند در اروپا، رو به فزونی نهاد، در نتیجه بین دستگاه پاپ و فرمانروایان دنیائی اختلاف و نزاع در گرفت. در این کشمکش سیاسی و مذهبی، برخلاف کسانی که برای شاه حق الهی فرمانروائی قایل بودند، برخی که تمایلات و معتقدات مذهبی داشتند می‌گفتند پاپ نماینده خدا در زمین است و بنابراین باید در امور کشور نیز نظارت کند، مبارزه بین فرمانروان دینی و دنیائی قرنهای طول کشید و موجب بروز جنگها و خونریزیهای فراوان گردید، که

۱. مأخوذة از مقاله مرتضی مطهری در مجله پیام هاجر از انتشارات جامعه زنان انقلاب اسلامی، پائیز ۶۱ از ص ۱۸ به بعد (با رعایت اختصار).

نمونه بارز آنها کشتار خون‌بار «سن بارتلمی»^۱ در پاریس است که در روز ۲۴ ماه اوت ۱۵۷۲ آغاز گردید.^۲

کشتار فجیع پُرتستانها

بطور خلاصه کشتار پرتستانها در سلطنت شارل، در اثر دسایس و تحریکات مادرِ شاه آغاز گردید.

قبلاً در روز ۲۲ اوت به امر «کاترین» مادرِ شاه سوء قصدی بجان یکی از رجال وقت شد که بی نتیجه ماند به این جهت طرحی برای کشتار دسته جمعی پرتستانها ریخته شد، موقعیت نیز مناسب بود زیرا به مناسبت جشن ازدواج «هائری دوناوار» با مارگریت خواهر شارل، جمع کثیری از بزرگان و رهبران پرتستانها در پاریس گرد آمده بودند، به تحریک و اغوای کاترین، شاه در شب ۲۴ اوت فرمان کشتار را صادر کرد، کشتار در فردای جشن ازدواج، آغاز گردید.

این واقعه، که خون‌بارترین صفحات تعصبات مذهبی است، چندین روز بطول انجامید و در طی آن عده کثیری مرد و زن و کودک، قربانی جهل و تعصب و تحریکات خانواده سلطنتی گردیدند و در نتیجه، تمام خاک فرانسه به خاک و خون کشیده شد.

در پاریس اجرای فرمان بوسیله صدای ناقوس کلیسای سن ژرمن اعلام شد... رهبران اصلی پرتستانها سرشان بریده شد، و اشخاص بنامی قربانی این حادثه رقت‌انگیز شدند. در «لوور» قتل عام از ساعت ۵ صبح آغاز گردید، قربانیان که اغلب آنها شب را در خدمت شاه بودند، چون گوسفند، سرشان بریده شد، و گویند شاه تبه‌کار، بدون احساس کمترین مسئولیتی از پنجره‌ای ناظر وقایع بود، در ولایات، گروه کثیری از پرتستانها بدست جلاد سپرده شدند، ولی چند تن از حکام از ابلاغ فرمان قتل عام خودداری کردند، نتیجه مستقیم این حادثه وحشتناک، تجدید جنگهای داخلی بود.^۳ بعدها برای پایان دادن به این وضع، قرارداد و موافقت‌نامه‌یی

1. Saint - Barthelemy.

2. Grand Larousse Encyclopédique Tome 9 - P:118-119.

۳. دایرةالمعارف فارسی، جلد اول، ص ۱۳۴۲. همچنین نگاه کنید به تاریخ آلبرماله «تاریخ

بین پاپ و ناپلئون بناپارت منعقد گردید که بموجب آن باردیگر کلیسای کاتولیک رومی در فرانسه آزاد و برقرار گردید.

پس از قضیه دریفوس (۱۸۵۹ - ۱۹۳۵) افسر ستاد ارتش فرانسه که متهم به افشای اسرار نظامی بود، جریان رسیدگی و دادرسی، از ۱۸۹۴ تا ۱۹۳۰ بطول انجامید و در طول دادرسی به این پرونده سیاسی و نظامی مردانی چون امیل زولا، ژ. ژورس، کیلمانسو و آنا تول فرانس، مداخله و اظهار نظر کردند، هدف عمده بیشتر افراد، بی اعتبار کردن دولتِ دستِ راستی بود نه شخص دریفوس، بالاخره در ۱۹۳۰ پس از انتشار مدارک، هرگونه تردیدی در بی گناهی دریفوس برطرف شد.

از نتایج مستقیم قضیه دریفوس، بی اعتبار شدن سلطنت طلبان و طرفداران کلیسا بود.

مردم فرانسه که در طی قرون از اختلافات سلطنت طلبان و طرفداران کلیسا بجان آمده و ناراحت بودند، سرانجام با تجدیدن دین، از سیاست رویِ موافق نشان دادند. رئیس جمور فرانسه با پیروی از افکار عمومی، فرمان عفو دریفوس را صادر کرد و دیوان عالی کشور نه تنها دریفوس را تبرئه کرد، بلکه وی را با اعطای نشان افتخار یعنی «لژیون دونور» به خدمت در ارتش فرانسه بازگردانید.^۱

روابط دولت و کلیسا در رُم:

پس از بازگشت متر پاپها به رُم، پاپها عموماً از صاحبان قدرت دنیائی مستقل بودند، ولی گاه به میل خود و در مواردی به حکم اجبار زیر نفوذ امپراتوران یا سلاطین واقع می شدند. کلیسای رُم برای حفظ موقعیت بین المللی خود، سعی می کرد که از نفوذ افکار و عقاید جدید در اذهان عمومی جلوگیری نماند، تا در بنیان معتقدات مذهبی مردم خللی پدید نیاید.

ولی در قرون جدید و معاصر با اکتشافات و اختراعات تازه و با پیشرفت سریع

قرون جدید، ترجمه فخرالدین شادمان ص ۱۴۷ تا ۱۵۰.

۱. همان منبع جلد اول، ص ۹۷۶ برای کسب اطلاعات بیشتر به جلد دوم دایره المعارف فارسی ص ۲۲۸۱ مراجعه فرمائید.

علوم تجربی بنیان معتقدات دیرین بشر متزلزل گردید، پس از آنکه دانشمندان دریافتند که فرضیه قدیم، مبنی بر مرکزیت زمین نسبت به جهان مادی، صحیح نیست و آفتاب مرکز منظومه شمسی است، گاليله برای تایید و اثبات این معنی به تحقیق و مطالعه پرداخت و در سال ۱۶۳۲ میلادی راجع به عقاید بطليموس و کپرنیک در باب حرکات منظومه شمسی کتابی نوشت، سال بعد پاپ او را به «رُم» فراخواند، و عقیده او را درباره حرکت زمین گزید خورشید کُفر شمرد، و وی را برآن داشت که به زانو درآید و از این عقیده علمی که مبنی به مطالعات و مشهودات او بود استغفار نماید. بعداً شایع شد که چون گاليله برای حفظ جان خود، استغفار کرد و از محل دور شد، ناظرین دیدند که روی زمین نوشته است: «با این همه زمین می چرخد.»^۱

روابط دولت و کلیسا در دیگر کشورها

در انگلستان نیز مانند اروپای مرکزی بین دو قدرت یعنی بین دین و دولت منازعات تلخی روی داد با گذشت سالها، اصلاح دینی، عوامل متعدد درهم پیچیده‌یی در روابط دولت و کلیسا پدید آورد، با اینکه ظاهراً مقرر گردید که هیچ یک، در امور مربوط به دیگری مداخله نکند و این موافقت نامه یا «کنکورد»^۲ در ۱۸۰۱ به امضا رسید، ولی عملاً مشکلاتی بین رهبران دین و دولت بوقوع پیوست، یکی از اختلافات، مسأله تعلیم و تربیت مورد گفتگوی طرفین بود، در کشورهایی که کلیسای کاتولیک به عنوان مذهب رسمی شناخته شده بود، کلیسا در حکومت تأثیر فراوانی کسب کرده بود، بخصوص که کلیسا در بسیاری از مناطق، دارای اموال فراوان و نفوذ معنوی و اقتصادی قابل توجهی بود، در فرانسه شدیدترین مبارزه بین دولت و کلیسا رخ داد، که در آن طرفداران عدم مداخله روحانیون، سرانجام پیروز شدند و کلیسا تحت نظر دولت درآمد، در آلمان روابط کلیسا و دولت در زمان قدرت بیسمارک بصورتی بحرانی درآمد، هیتلر، کوشید که کلیساهای کاتولیک و پروتستان را آلت اجرای مقاصد نازیها و دولت ناسیونال سوسیالیست خود گرداند. در ایتالیا

۱. همان منبع و نگاه کنید به فرهنگ فارسی معین جلد ۶ «اعلام»، ص ۱۶۶۵ به بعد.

2. Concordat.

بموجب پیمان ۱۹۲۹ فرمانروائی پاپ به رسمیت شناخته شد.

با اینکه در اتحاد جماهیر شوروی پس از انقلاب اکتبر ۱۹۱۷ در آغاز کار بسیاری از کلیساها بسته شد، اما بموجب قانون اساسی سال ۱۹۳۶، آزادی مذهب اعلام گردید و کلیسای اُژتُدکس روسی بار دیگر احیا شد. و در ۱۹۴۴ دو شورا، تحت نظارت دولت برای مراقبت در امور مذهبی تشکیل یافت که یکی امور کلیسای روسی و دیگری کارهای سایر فرقه مسیحی و مسلمان و یهودیان و بودائیها و غیره را مورد نظارت و مراقبت قرار می داد.^۱ این بود نظری اجمالی به سیر عقاید مذهبی در اروپا.

در ایران چنانکه خواهیم دید برخلاف اروپا مناسبات بین دولت و مراجع و محافل مذهبی در اکثر موارد دوستانه بود، و هرگاه اختلاف و تعارض و تبائنی بین نظریات دولتها و مقامات مذهبی روی می داد طرفین می کوشیدند از جنگ و خونریزی شدید جلوگیری کنند و با بحث و گفتگو و داوری منصفانه به اختلافات پایان بخشند.

مرتضی راوندی، بیستم دی ماه ۱۳۷۴

معتقدات مذهبی در ایران قبل از اسلام

وضع روحانیان زردشتی و پیروان ادیان مختلف در عهد ساسانیان در عهد ساسانیان، روحانیان از موقعیت ممتازی برخوردار بودند و بر توده‌ی جاهل و بی‌خبر، حکومت می‌کردند یعنی در حقیقت در جوار استبداد دنیوی سلاطین و فرمانروایان، رهبران مذهبی جامعه‌ی مزداپرستان نیز در ایران قدرت نامحدودی داشتند. روحانیان که از ابتدای عهد ساسانیان جان تازه‌ی گرفته بودند؛ بعدها در زمان سلطنت جانشینان اردشیر اول، نفوذ فوق‌العاده‌ی یافتند. در بخشی از کتاب مسعودی می‌توان به‌خوبی به‌اهمیتی که پادشاهان ساسانی برای جامعه‌ی روحانیان قابل بودند پی برد؛ اردشیر اول، پسر خود، شاپور را قبل از جلوس به تخت سلطنت چنین پند می‌داد: «پسرم، دین و شاهی قرین یکدیگرند و یکی از دیگری بی‌نیاز نیست، دین اساس مُلک است و ملک نگهدارِ دین، هرچه را اساس نباشد معدوم گردد و هرچه را نگهدار نباشد تباهی می‌گیرد».

موبدان موبد، سرکرده روحانیان زردشتی به‌شمار می‌رفت و از مقامات عالی‌رتبه‌ی کشور محسوب می‌شد. موبدان، اساس دین را به‌پیروان خود می‌آموختند، و در اجرای مراسم دینی مراقبت می‌کردند، عدول از مقررات دینی عقوبت‌های خاصی داشت که میزان آن از طرف این عده تعیین می‌گردید و به‌مرحله اجرا گذاشته می‌شد. گناهکاران می‌توانستند با خرید سندهای مغفرت و آموزش، خویشتن را از زیر بار معاصی آزاد سازند. از این راه، باگذشت قرن‌ها، در مراکز جوامع مغان ثروت‌های هنگفتی انباشته شد که در نیمه‌ی اول قرن هفتم میلادی بخشی از آن

توسط بیزانسی‌ها و قسمت دیگر توسط اعراب به غارت رفت. معبد «گانزاکو»^۱ در قسمت آذربایجان (ماد) احتمالاً ثروتمندترین معبد ایران بوده است؛ این معبد به سال ۶۲۴ میلادی به دست قیصر هراکلیوس فتح و غارت گردید. جامعه روحانیان، با احتکار این ثروت، به توژم نامطلوب پولهای جاری کشور نیز کمک می‌کردند. در هیچ یک از مآخذ موجود اشاره‌ی نشده است که جامعه روحانیان، مصدر خدمات اجتماعی یا کارهای عام‌المنفعه بوده و یا در صدد تخفیف آلام و رفع احتیاجات توده ستمدیده مردم برآمده باشند؛ موبدان، تمام سعی خود را در راه مبارزه با کفر و جلوگیری از رشد افکار عمومی، و توسعه ادیان دیگر به کار می‌بردند، تا موجبات تضعیف یا نابودی قدرت ایشان فراهم نگردد. جهل و بی‌خبری مردم، و علاقه منوط ایرانیان به خرافات، نیز کمک شایانی به پیشرفت مقاصد روحانیان می‌کرد. هنوز نیز اندیشه‌های خرافی، در ایران و ممالک مجاور آن تاحدی مورد توجه است که اعتقاد به سعد و نحس کواکب و اذعیه و اوراد و سحر و جادو و ده‌ها عقیده باطل دیگر را می‌توان نام برد.

پیروان ادیان دیگر نیز وضع رضایت‌بخشی نداشتند؛ مانویان از همان ابتدای تاریخ پیدایش شان مورد تعقیب قرار گرفتند و خود «مانی» سرانجام در بیستم مارس ۲۷۶ میلادی شهید شد. از هنگامی که مسیحیان در امپراتوری روم به حکومت رسیدند، وضع همدینان آنها در ایران تغییر کرد؛ مسیحیان ایران نمایندگان حقیقی یا مجازی سیاست روم تلقی می‌شدند و لذا در رنج و عذاب بسیار به سر می‌بردند و به طرز ظالمانه‌ی مورد تعقیب حکومت قرار می‌گرفتند. نخستین باری که مسیحیان به طور گسترده، مورد تعقیب قرار گرفتند، در پیرامون سال ۳۴۰ میلادی در زمان سلطنت شاپور دوم بود. مادام‌که تعالیم مانی و مسیح در میان طبقات مختلف مردم از اقبال چندانی برخوردار نشده بود، رفتار موبدان نسبت به پیروان این ادیان صورت ملایم و معتدلی داشت، تا آنجا که برخی از شاهان نیز از سیاست «آزادی عقاید دینی» پیروی می‌کردند. موبدان ایرانی «یزدگرد اول» را به جهت آنکه تمایلی نسبت به تعقیب مسیحیان نشان نمی‌داد «بزه‌گر» و گناهکار لقب دادند. بعدها

1. Ganzako.

۲. کریستن سن، ایران در زمان ساسانیان، ترجمه رشید یاسمی، ج ۱، ص ۲۶۲ به بعد.